

“MUAMMO” JANRI

Tojixon Toshboltayeva
QDU

Annotatsiya: Ushbu maqolada mumtoz janr hisoblangan muammo janri va uning o‘ziga xos xususiyatlari jahon adabiyotidagi o‘rni haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: muammo, topishmoq, ramz, mahorat, harfiy san’at, abjad hisobi

“PROBLEM” GENRE

Tojikhon Toshboltayeva
KSU

Abstract: This article discusses the genre of the problem, which is considered a classic genre, and its special features in world literature.

Keywords: problem, riddle, symbol, skill, letter art, abjad arithmetic

Qadim mumtoz she’riyatimizda fikrni go‘zalliklar bilan bezash, ularga chiroyli ma’no berish an’ana bo‘lib asarning badiiyligini yuksaltirishda muhim ahamiyatga molik bo‘lgan. Buning zahirida ko‘plab she’riy san’atlar yuzaga kelgan. Ulardan eng go‘zallaridan biri hisoblangan muammo janri hozirgi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan.

MUAMMO (arab. - ko‘r qilingan) - o‘zbek mumtoz adabiyotida she’riy janr; poetik san’at turi. Unda biror so‘z, ism (yoki bosh harflari), sana va boshalar yashirib beriladi. Ko‘pincha bir bayt ba’zan ikki baytdan iborat bo‘lib, unda biror so‘z yoxud fikr so‘z o‘yini asosida yashiringan bo‘ladi. Agar she’riy bayt boshdan oxir shu asosga qurilgan va tugallangan bo‘lsa, “muammo” deyiladi.

Ko‘pincha undagi biror so‘z ochqich vazifasini o‘taydi. Arab tili grammatikasi qoidalari, arab alifbosi harflarining shakliy ramzlari, abjad hisobini bilish muammo uchun zarur. O‘zbek mumtoz adabiyotida muammochilik zehn va idrokni tarbiya qilish maktabi hisoblangan. Shoirning mahorati muammoni yecha olish qobiliyatiga qarab belgilangan.

Alisher Navoiy («Risoi mufradot») muammo yozish qoidalari haqida asarlar yozgan. Navoiyning 500 ga yaqin, Boburning 600 ga yaqin muammolari yetib kelgan”. [1, 76-b]. Navoiyning No‘mon nomiga yozilgan muammo ham oshiqning iztirobli kechinmalarini tasvirlashga qaratilgan. Unda oshiqning o‘z sevgilisi hajruda chekayotgan qalb tug‘yonlari mubolag‘aning g‘uluv darajasida ko‘z o‘ngimizga keltirilgan:

To borg'oli gul uzori gul siymtanim,
Har yon guldek chokdurur pirahanim.
O'lsam ko'zi, og'ziyu qadi yodi bila,
Chok o'lg'usi ko'nglak kabi har yon kafanim.

Yechimi:

Uchinchi misradagi ko'z, og'iz, qad so'zlarining ishorasiga ko'ra ko'z ma'nosini bildiruvchi "ayn" so'zi harf ma'nosida olinib, ayn harfi hosil qilindi. Keyin ikkinchi harfning hosil qilinishiga "og'iz" so'zi ishora bo'ladi. Muammo qoidalariga ko'ra harflar inson a'zolariga o'xshatiladi. Shu qoidaga ko'ra "mim" og'izga o'shatilgan. Shunday qilib "og'iz" so'zi mim harfini hosil qilishga ishora. Navbatdagi "qad" so'ziga asosan, mazkur qoidalariga ko'ra "alif" hosil qilinadi. Ularni jam qilsak, "a'mo" hosil bo'ladi. Uchinchi misradagi ishoraga ko'ra "kafan" so'zi chok bo'lsa, ya'ni ismni hosil qilishda zarur bo'lgan "nun" harfi olinib, "har yon" qilinsa, "a'mo" ning ikki tomonidan o'rin oladi va maqsad qilingan "No'mon" ismi kelib chiqadi.

Umumiy qilib aytganda dunyo hamjamiyatining muammo janrini ikki toifaga bo'linadi, bular:

1. Topishmoqlar;

2. Asarlarda harflarning yashirilishi kabilarga bo'linishi yuzasidan, Navoiy yashab turgan muhit va ijtimoiy ong shaklidan kelib chiqib muammo janrining ikkinchi toifasiga muvofiq keluvchi janrning amaliy natijalariga muvofiq o'zining "Mufradot" asarini yaratgan [2,5-b]. Alisher Navoiy qalamiga mansub "Mufradot" asari o'z davrining eng serjilva janrlaridan hisoblangan muammo janriga bag'ishlangan bo'lib, unda muammo yaratishning adabiy qonuniyatlari, muammo janriga xos bo'lgan badiiy san'atning turlari va muammoning yechilish qonuniyatlari yuzasidan nazariy qarashlar o'z ifodasini topgan.

Fransiyalik olim va noshirlar yirik qomuslarda Alisher Navoiyni targ'ib qilishga keng o'rin bermoqdalar. Lui Bazan, Jan-Pol Ru, Bakye-Grammon singari turkiy tillar bo'yicha yirik tadqiqotlar yaratgan olimlar qatorida Remi Dorning ham bu boradagi xizmatini alohida ta'kidlab o'tmoq lozim. Uning Vatanimizda yashab, o'zbek tili va madaniyati tarixiga bag'ishlab tadqiqotlar yaratayotgani diqqatga sazovor. Olim rahbarligida fransuzcha-o'zbekcha va o'zbekcha-fransuzcha lug'atlar nashr qilindi. U hazrat Navoiy merosini, jumladan, "Mufradot" risolasini tahlil qilib, muammo janriga doir "Alisher Navoiy muammolari" (Parij, 2006) tadqiqotini nashr ettirdi.

"L'enigme du nom propre" ("Ism yashiringan muammo") deb nomlangan tarjima to'plami esa 151 betdan iborat bo'lib, 99 ta o'zbekcha ismga yozilgan muammo tarjimasini o'z ichiga oladi.

To'plam muqaddimasida muammo janrining Sharq va G'arb adabiyotida tutgan o'rni, rivojlanish tarixi, Navoiy hayoti va ijodi, uning mazkur janrga oid asarlariga

to'xtalib o'tilgan. Muallif o'zbek she'riyatini puxta tushunish uchun zarur adabiyotlar va ularning mualliflari ro'yxati, muammo yozish qonun-qoidalari, bu janrga xos badiiy san'at turlari, muammoni yechish kaliti - arab alifbosiga asoslangan eski o'zbek yozuvi, abjad hisobiga doir ma'lumotlarga ham to'xtalib, fransuz kitobxoniga bu janr mohiyatini ochib beradi.

Muammo janri dunyo adabiyotida turli nom va turli shakllarda rivojlangan. Fransiya bunday harfiy o'yinlar XV asrgacha qo'llanilgan. Ularda shoir ismidagi harflar she'r misralariga yashirilgani bois "yashiringan imzo" deb nomlangan. XV asrda yashagan Fransiya Viyinning deyarli barcha asarlari anagramma nomi ostida ushbu janrda yozilgan. XVII-XVIII asrga kelib mazkur san'at Fransiya da biroz unutilgan bo'lsa-da, biroq Rossiya va Italiya da anagramma, akrostix va boshqa harfiy o'yinlar shaklida rivojlandi. Hozirda ham bu mamlakatlarda ayni ilmni o'rganuvchi ko'plab uyushma va jamiyatlar bor. Tarjimon muammoning dunyo adabiyotida ikki toifaga bo'linishi va ular alohida o'rganilishini ta'kidlaydi. Topishmoqlar birinchi toifaga mansub bo'lib, ularda biror so'z yashiringan bo'lsa, ikkinchi toifadagi asarlarda harflar yashiriladi va ular o'zbek adabiyotidagi muammo san'atiga mos keladi. Fransuz olimi M. Bernassoni yashiringan so'zni topishga asoslangan yetti janr borligini aytadi (M. Bernasconi, "Histoire des enigmes", Paris: PUF, 1964). Ular bir so'zning boshqasi bilan aloqasi, ohangdoshligi, etimologiyasi, harflar va tovushlar soni bilan bog'liq. Bu so'z o'yini fransuz tilida "griphos" - harf so'zidan olingan logogrif (le logogriphe) deb nomlanadi. Logogrif qadimdan ma'lum adabiy o'yin bo'lib, bir so'zga harf qo'shish yoki undan harf ayirish orqali yangi so'z yasaladi. Tarjimon italiyalik bir kishining do'stiga yozgan xatidagi logogrifni keltiradi: "mitto tibi navem prora puppique carentem" - "men senga tumshuqsiz va quyruqsiz kema yuboryapman". Lotin tilida kema "navem" deyiladi. Uning tumshug'i - p harfini va quyrug'i - t harfini olib tashlasak, ave - salom so'zi hosil bo'ladi.

Muammolarni fransuz tiliga o'girish jarayonida Remi Dor uchun L. Zohidovning "Alisher Navoiy ijodida muammo janri" nomli qo'llanmasi asosiy manba bo'lgan. Muammolar esa Navoiyning "Devoni Foni", "Risola-i Mufradot", "Navodir ush-shabob" asarlaridan olingan. Bu uch asarda muammolar soni 500 dan ziyod bo'lib, 121tasi "Risola-i Mufradot"da qayd qilingan. Fransuz mutarjimi Navoiyning forsiy muammolarida L. Zohidovning o'zbek tiliga tarjimalaridan foydalangan bo'lsa ham, ko'proq asliyatga tayanib ish ko'rgan.

"Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati", "O'zbek klassik adabiyoti asarlari uchun qisqacha lug'at", E. Fozilovning "Starouzbekskiy yazi'k", "Xorezmskiye pamyatniki XIV veka", fransuz tilshunosi Jilber Lazarning forsha-fransuzcha lug'ati ("Dictionnaire persan-franzais", Teheran, 1996) muammolarni fransuzchaga o'girishda yordamchi manba bo'lib xizmat qilgan. Muallif XV asr o'zbek she'riyatiga xos muhim xususiyatlarni tushunish uchun E. Rustamovning "O'zbekskaya poeziyav

pervoy polovine XV veka" nomli asariga murojaat qilishni tavsiya etadi. Muallif tarjimaga kirishishdan avval boshqa xalqlar adabiyotidan ham muammoga doir ma'lumotlarni to'playdi. Fransuz olimi Garsin de Tassining "Sharq musulmonlari tilining prosodiya va ritorikasi" ("Rhetorique et prosodie des langues de l'Orient musulman", Paris, 1873) asarining 3-bobi logogrif va unga o'xshash turlarga bag'ishlanganini aytib o'tadi. Chunonchi, Garsin de Tassi XVIII asrda ijod qilgan fors shoiri Faqir Dehlaviyning "Hadoyiq ul-balog'at" asarini fransuz tiliga o'girish munosabati bilan muammo san'atiga doir quyidagicha ma'lumot beradi: "Hindiston musulmonlari she'riyatida, rosti" - "muammo" san'ati kam rivojlangan. Mazkur janrning murakkabligi bois uni fransuzchaga tarjima qilish imkoniyati bo'lmadi. Oqibatda misol sifatida keltirilgan muammolarni baholash qiyin kechdi.[2]. Remi Dor muammoni murakkab, mavhum, noaniq bir olamga qiyos etgan. Uning so'qmoqlari ko'p-u, biroq ko'zga g'ira-shira ko'rinadi. Bu janrda shoir o'z g'oyalarini shunchalar qisqa, lo'nda ifodalaydiki, dabdurustdan biror ma'noni anglab bo'lmaydi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, Muammo janrining yaxlit va to'liq tarkibda bugungi kunga qadar yetib kelishi adabiyotshunoslar tomonidan hamon qiziqish bildirilishi bu janrning hozir ham ahamiyatli ekanligini tan olish mumkin.

Hozirda yosh adabiyotshunoslar oldida ko'plab mumtoz shoirlar ijodida mavjud muammo janriga oid asarlarni yechish, talqin qilish va keng omma e'tiboriga taqdim qilish kabi ishlar turibdi. Ushbu janrning ifodalanish shakllari, mavjud muammoning yechilish unsurlarining o'ziga xosligi bugungi kunda ham ahamiyatlidir, janrning o'ziga xosligini jahon adabiyoti muammo janrlariga mutanosib keluvchi vositalar bilan taqqoslab o'rganish yuksak ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Orzibekov R., "Lirikada kichik janrlar" T., "Fan". 1976.
2. Yorqinoy Nasriddinova. "Mufradot"ning fransuzcha talqini. "The innovator in science". T. 2022
3. Y. Ishoqov. Eski o'zbek tili va yozuvi. T. "Fan". 1996.